

XIII. ÉVFOLYAM

2000. DECEMBER

HIRDEL

IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALMI FOLYÓIRAT

12

ÁGH ISTVÁN,
DOBOZI ESZTER,
FECSKE CSABA,
KEMSEI ISTVÁN,
LÁSZLÓFFY CSABA,
PARDI ANNA
VERSEI

ALEXA KÁROLY,
CSOÓRI SÁNDOR
ESSZÉI

GRYNAEUS TAMÁS
674-960 (III. RÉSZ)

A NÉVJEGYEN:
SZENTMÁRTONI JÁNOS
ÁMI LAJOS
MESÉJE

SÜTŐ ANDRÁS
SZÜLETÉSNAPI LEVÉL
DOBOS LÁSZLÓNAK

SZAKOLCZAY LAJOS
A. TÓTH SÁNDOR
MŰVÉSZETÉRŐL

SÁRÁNDI JÓZSEF
CERUZAVONÁSOK
FÉJA GÉZA ARCKÉPÉHEZ

BITSKEY ISTVÁN
VIRTUS, RELIGIO, NATIO

IMRE LÁSZLÓ
A MAGYARSÁG
IDENTITÁSTUDATA
A XIX. SZÁZADBAN

POMOGÁTS BÉLA
FALUDY GYÖRGY
VERSÉRŐL

FAZAKAS GERGELY TAMÁS
KÁNONOK
ÉS HAGYOMÁNYOK
SZÖVEVÉNYE
SZEMLE

Grynaeus Tamás

674-960

III. rész

A Csillag-börtönben

Néhány nappal ez elsőfokú ítélet után átszállítottak a Csillag-börtönbe. Valamivel nagyobb cellában mintegy tizen lehettünk. Közülük Lazúr Barna honvédtisztre, a szegedi nemzetőrség egyetemi zászlóaljának egyik vezetőjére, Pista bácsira, volt hőmezővásárhelyi rendőrkapitányra és egy tizenhat év körüli „sráca” emlékszem, akit „fegyveres kéregetés” miatt csuktak le. Az akasztófahumor így nevezte a nemzetőrségi szolgálatért börtönbe vetettek, minthogy „fegyveres útonállással” vádolták őket.

Rövid ideig zárkatársunk volt Kováts József is, akit nem sokkal ezután kivégeztek. A csöndes, szerény, értelmes, jó modorú fiatalember akkor, a bitófa árnyékában is valami szinte hihetetlen derűt és optimizmust sugárzott. Az ötvenes évek elején már egyszer több évet ült „államellenes szervezkedés” miatt, ezért '56-os szerepléséért kétszeres dühvel támadtak a „visszaeső bűnösre”. Fiatal életével fizetett... (Ha arra jártok, tegyetek egy szál virágot Dóm téri szobrához).

La physiologie de la famine¹

Folyton éhesek voltunk. Az ételek, étkezés, főzés – örökzöld téma volt: minél jobban éhezünk, annál gyakrabban esett róla szó. Két példával érzékeltetném.

Egy ebéd után, mikor már a csajkákat, kanalakat összeszedték, a „házi”, aki az ételt osztotta és a mocskos kübliket cserélte, tizenöt évre ítél gyilkos, jóképű, rendes fiatalember, hirtelen kinyitotta a zárka ajtaját, és egy fél vödör maradék lekváros tésztát lökött be rajta, majd gyorsan becsukta. Szabálytalan volt, ráfizethetett volna, ha észreveszik... A zárka közepére tettük, körülültük-álltuk, kinek hogy jutott hely, és csupasz kezünkkel markolva két pofára tömtük magunkba az ételt, mint a vademberek. Pillanatok alatt elfogyott. A szokatlan jóllakottságérzés sem tudta ellensúlyozni mélységes szégyenérzésemet: ennyire ki tud vetköztetni emberi mivoltunkból az éhezés.

Talán a szentségtörés határát súrolja, de a sok igen rossz, ételnek alig nevezhető moslék miatt a rabok asztali áldása így módosult:

Édes Jézus, légy vendégünk,
EDD MEG, amit adtál nekünk,
Ámen.

Az éheztetésnek kidolgozott, ördögi taktikája van. A folyamatos és teljes éhezés (böjtölés) ugyanis az első negyvennyolc óra után kimondottan kellemes; az első hat-tizenkét

¹ Brillant-Savarin híres műve - *La physiologie du gout* - után, szabadon.

óra viszont gyötrelmes. A napi háromszori, kalorikusan és összetétel szempontjából egyaránt erősen hiányos „étkezés” a kondíció fönntartására nem alkalmas, arra viszont pontosan elegendő, hogy folyamatosan ebbe a gyötrelmes éhezési periódusba rángasson vissza, és ott tartson. Ez is a gyötrés egyik bevált eszköze.

Markó

Néhány hónapi Csillag-börtön után többedmagammal, a Markó utca közbeiktatásával, a váci börtönbe szállítottak. A rövid markói tartózkodásból csak az iszonyatos koszra, levegőtleniségre és az éjszaka rajzó poloskahad émelyítő szagára emlékszem.

Minden helyváltoztatás váratlanul történik, s az „úticél” ismeretlen: a bizonytalanságban tartás is a gyötrés egyik fontos eszköze. További célja a mindenütt kialakuló kapcsolatok, hírforrások megszakítása, és a besúgók (vamzerek) leleplezése: az új helyen jó idő kell ahhoz, hogy kiderüljön, kiben mi lakozik, kiben lehet bízni, ki a spicli.

S együtt jár – természetesen – a le-, és fölszerelés megalázó procedúrájával is. Állsz a folyosón anyaszült meztelenül – jobb esetben egy szál gatyában, mezítláb –, a hőmérséklet érdektelen, és várod, hogy a raktáros smasszer vagy rab kihajigálja, esetleg markodba nyomja göncödöt. (Egy pár kapca, egy ing, egy gatyka, egy kabát, egy nadrág, egy sapka; utóbbiak szürkésbarna darócból, szumánból, ami csak vastag és durva, de meleget nem tart, és bűdös, mert ki tudja, ki hordta előtted és meddig...) A kabát olykor könyöködíg ér, a nadrágszár valahol a lábad szára közepén végződik. Ha éppen többen vagytok, esetleg lehet egymás között csereberélni – méretarányosan...

Vác, 1957 őszétől

*Indul a gőzös, sej-haj, pattog a kereke,
Szép békési summás, sej, hajlik ki belőle,
Szép delinkendőjét, sej-haj, hátrafújja a szél,
Látod-e, rózsám, summást hiába szerettél...*

– olvasom Tóth Béla könyvében a summásdalt, s az idők mélyéből egy-kétszeri próbálkozás után a dallama is összeáll. Hol, mikor, kitől is tanultam? Igen, tőled, Balogh Laci. A váci MZ-ben² énekelgettük, míg meg nem tanultam. Halkan persze, hogy ne kiabáljon a smasszer.

Olykor-olykor mégis hangos énekszó is hallatszott. Soha, sehol olyan szívbe markolóan szomorú nótázást nem hallottam, mint ott:

*...Láttam én ott urakat ülni
azok fognak elítélni
Elítéltek három évre,
szabadulnék, ha lehetne...*

2 A magánzárkaosztály rövidítése, ahol ez időben egy cellában kettő-négy vagy még több rab volt összezsúfolva.

Egy magas, göndör hajú, szőke fiú – nevére már nem emlékszem – tudta legszebben, legszomorúbban fújni „szomorú énekét rab katonának”.

Érdekes, színes egyéniség volt Laci. Jó matematikai képességekkel megáldott mérnök, de a humaniorákhoz is volt érzéke. Valami csoda – vagy tévedés – folytán szakkönyveit, műszaki jegyzeteit megkaphatta. Óriási kincs volt, hát még a kis spanyol szótár (aból kezdtem spanyolul tanulni). Így olvashattam végig jegyzeteit és Pattantyús Ábrahám egyik munkáját; igaz, felét sem értettem, de meg lehetett vele beszélni, vitatni.

Zseniális és eredeti találmányon dolgozott: az eddiektől teljesen eltérő, hidropneumatikus, egyesített rugózású (ezért Hipernek becéztük) motorkerékpárt konstruált. Evvel be lehetett volna törni a piacra; talán még most is lehetne... Kiszabadulása után nem állhatott vissza a Csepel motorkerékpárgyár tervezőosztala mellé, csak a vízügynél tudott elhelyezkedni, itt temette álmait. Pár évig még megpróbáltam noszogatni, de nem ment: olyan volt, mint a tövisek közé esett mag... Utoljára akkor kaptam tőle kétségbeesett levelet, mikor halálán lévő, súlyos beteg kislányuk ügyében kért segítséget. Őt is eltemette rövidesen.

Egyik – számára fölösleges – sokszorosított jegyzetét megkaptam tőle, ennek sorai közé írtam mindazt, ami beszélgetéseink során régi kedvenc ötletem, az EKG Fourier-analízisével kapcsolatban kikristályosodott. Szabadulásomkor átcsúszott az ellenőrzésen: a képletek segítettek megmenteni a nem matematikai jellegű följegyzéseket is...

Egy ideig cellatársunk volt egy idős, hajdani gyümölcskereskedő, Juhász Mihály is. (Spanyolul tanulván, Don Miguel Ovejerónak becéztük). Sokat mesélt – meséltettük! – hajdani munkájáról. Ugrattuk is elégszer, és szemére hánytuk, hogy a termelőktől fillérekért megvásárolt árut drága pénzen adta el a pesti piacokon. Ő ezt tisztességes kereskedelemnek érezte, úgy vélte, becsületesen megdolgozott – nem csekély! – jövedelméért. Idős ember volt, nagyon nehezen viselte a rabságot, s mi még nehezítettük a generációs különbségből is fakadó szemléleti különbség élezésével.

Időnként Laci is visszahúzódott, begubózott, gondolataiba mélyedt szomorúan. Mindnyájunkkal megesett ez elég gyakran, de igyekeztünk tiszteletben tartani egymás nyomorúságát – ma nekem, holnap neked –, nem igyekeztünk erőltetett vidámsággal kirángatni belőle. Tudtuk, elmúlik, csak ki kell várni a végét. Furcsa, labilis a rabok lelkiállapota: elég egy szó, utalás, hogy mély depresszióba zuhanjon, de elég egy kósza hír, talán valótlanágáról is meg van győződve, mégis „földobja”, reménységgel tölti el egy időre. Azután kezdődik előlről a libikóka...

Jól jellemzi ezt a lelkiállapotot az a kérdés, amellyel tárgyaláson, kórházban vagy másutt „kint” járt társainkat faggattuk: Mondjál valamit, nem baj, ha nem igaz is! Jól emlékszem 1958 nyarán a legszédületesebb, heteken át mindnyájunkat lázban tartó kacsára. Elterjedt, hogy az oroszok „beásták magukat Budapest körül”. Hittük is, nem is, szerettük volna, meg nem is. Nagy nehezen ki lehetett deríteni, kitől ered a hír. Legközelebbi séta alkalmával igyekeztem melléje kerülni. Ennek több módszere volt: lefelé vonuláskor a lépcsőn igyekszik az ember előre szaladni-furakodni, vagy séta közben kiállni a sorból, és színleg addig bajmóldni a bakancsfűző megkötésével, míg az illető éppen elébe ér, s akkor gyorsan beállni mögé a sorba. Néhány keresztkérdés után kiderült, hogy az illető a meseautó hátsó kis ablakából a káposztásmegyeri vízművek kútjait látta...

1958 húsvétvasárnap, Vác, „Lordok háza”

Rád emlékezem, Cihó Pali, Kárpátaljáról származott bajtársam. Az időnél csak hangulatunk volt borongósabb azon a húsvét reggelen. Hogyne lett volna: nagy ünnepeken még az átlagosnál is jobban nyomasztott bennünket kiszolgáltatottságunk, elhagyatottságunk. Váratlanul – nem remélten – sétára nyitották sorra a cellaajtókat. Ilyenkor tilos volt beszélni és a cellák szerinti sorrendet megbontani. Mégis bevártál, mellém sodród-tál, és nem a szokásos jó reggelittel vagy szervusszal köszöntöttél, hanem sugárzó arccal csak ennyit mondtál: „Krisztus feltámadt!” S egyszerre megfényesedett a kopott lépcső és a szűk, komor börtönudvar.

S azóta ez a tőled tanult, addig számomra ismeretlen, szép görög katolikus húsvéti köszöntés fényesíti meg minden húsvét reggelünket. Valóban föltámadt.

Quasimodo, avagy a színjátszás magasiskolája

Az MZ jellegzetes figurája volt Jancsika. Mindenki csak így ismerte a hajlott tartású, kancsal, beszédhibás, csempéfogú, csámpás járású, nyilvánvalóan gyöngelméjű, meghatározhatatlan korú (talán 30 éves lehetett) fiatalembert, aki taknya-nyála egybefolyva, sírva majszolta ennivalóját és mondta, mondta – ki tudja hányadszor immár – maga és családja szívszorító történetét. Minden felnőttet bácsizott, fura kicsinyítőképzőket használt: Bezzeg törzsőrmestert, az MZ rémét csak Bezzeges bácsinak nevezte, s az elfogadta. Ártatlan gügyeségével mindenkinek szívéhez férközött, s még ezt a vadállatot is levette lábáról: szinte egész nap szabadon mozoghatott – szabálytalanul – az MZ területén, eszköz volt mindenféle hozd ide, vidd oda, szaladj ide, fuss oda munkára.

Az átköltöztetések, „megforgatások” a bizonytalanságban tartáson kívül azt a célt szolgálták, hogy a kialakult kapcsolatokat, „drótokat”, csatornákat – melyeken egy-egy darab kenyér, üzenet és legfőképpen hírek jutottak az inségesekhez – átvágják, megszakítsák. Jancsika híre azonban, úgy látszik, eljutott egyik börtönből a másikba is: a Gyűjtőbe átszállíttatásunk után ott is csakhamar a vácihoz hasonló, magas „beosztásban” tűnt föl.

Olykor a legváratlanabb pillanatokban kivágódott a cella ételbeadó kis ablaka, és egy fojtott, ismeretlen hang valami fontos üzenetet hadart el, s már csukódott is be az ablak, hogy utána még dermedtebb legyen a kinti csönd. Sokáig nem tudtuk, ki lehet a jóindulatú figyelmeztető, jóvóltából sok mindenre időben föl lehetett készülni. Hírei mindig igaznak bizonyultak, tehát „megbízható” helyről származtak, és jókor jöttek. Gondolhatjátok, ki volt a lebukást kockáztató hírhordó... Magamban csak Quasimodónak neveztem el Jancsikát. Aki jóindulattal közeledett feléje, arra torz vigyorával olykor „rámosolygott”; aki gorombán szólt hozzá, vagy bánt vele, arra elmenőben rávicsoritotta foghíjait.

Jó néhány évvel később főnököm kért, segítenék neki munka után a pincéjébe érkezett tüzelőt berakni. A szállítóemberek hordták-dütötték a hasított fát, alig győztük a magasodó kupacból szép rendben a fal mellé rakni. Már vége felé jártunk, éppen egyedül voltam a pincében, mikor ajtajában megszólalt egy ismerős hang a hátam mögött: „Én ezt a fiatalembert ismerem.” A következő pillanatban már egymás nyakába borultunk. Csak kancsalságáról és igazi hangjáról ismertem föl Quasimodót...

Triptichon

Három váci rabtársam emléke rögzült portrészzerűen.

Jehova tanúja. Lakó János sárospataki református teológus korában ismerkedett meg Jehova tanúival, s abbahagyva tanulmányait, prédikátorukká lett. „Az amerikai imperialisták bérenceként” (ismeretesek a szekta erős amerikai kapcsolatai) és vallási meggyőződésből megtagadott katonai szolgálat miatt ítélték el húsz-egynéhány éves korában, az ötvenes évek legelején. Akkor már nyolcadik évét töltötte börtönben! Tőle hallottunk a korábbi börtönviszonyokról. Azokhoz képest a mi sorsunk rózsás volt! Sok tapasztalatát, tanácsát hasznosíthattuk, és (nemhiába volt pataki diák!) még angolul is tanulhattam tőle.

Megdöbentő és tiszteletre méltó volt bajtársiassága, mindenkivel, de főleg hittestvéreivel (voltak jó egypáran akkor Vácott). Ha valamihez hozzájutott a mindig kiépülő titkos csatornák egyikén (a hír és ennivaló: ezek voltak a legnagyobb kincsek), azonnal megosztotta. Időnként hittestvéreinek épülésére, biztatására elmékedéseket, igemagyarázatokat sokszorosított. Az elmés módszer lényege: vécépapírcsíkra tintaceruzabél-darabbal – legbiztosabb rejteke a nadrág slicchajtókájának széle: itt a legszigorúbb tapogatással együtt járó hipist is többnyire megúsza – ráírta a szöveget, majd benedvesítette, és egy azonos méretű másik, száraz vécépapírcsíkot fektetett rá, s pár percre lenyomtatta. Szerencsés esetben két-három lenyomatot is tudott így készteni. Az összehajtogatott papírcsík a sétára le- vagy onnan fölvonuláskor szándékosan lemaradt rabtársa kezébe csúszott. A vele egy zárkában lakás idején jutottam olykor, ha csöndes volt a levegő, Újszövetséghez. Az egyik szalmazsák csücskébe dugva őrizte; az ő titka, hol szerezte, s hogy őrizte meg az átköltöztetések, hipisek, szalmacséplések ellenére. Ez utóbbi azt jelenti, hogy a – mindig meglepetésszerű – zárkakutatáskor (ez a személyi motozással járó hipis) a szalmazsákokból még a szalmát is kiszedették, utolsó szálig, és a zsákot is kifordították. A por és szemét elképzelve; utána tíz perc múlva ragyogó rendnek kellett lennie. Ezt csak az ő elbeszéléséből tudom, az én váci tartózkodásom idején ilyen nem fordult elő.

Mindezek olyan pozitívumok voltak, melyek feledtetni tudták és ellensúlyozták de-batterjellegű (sok Armageddonnal megtűzdelte) igehirdetéseit és sokszor agresszív térítő szándékát.

Cigányfiú. A váci MZ osztály kb. 2,5 x 3,5 m méretű celláiba 2-5 rab volt összezsúfolva. Lordok házának nevezett, fokozottan őrzött szigorúbb részében raboskodtak állítólag '56 előtt Kádár, Marosán és a többiek. Az egyik itteni cellában laktam hónapokon keresztül egy Nagykerékiből származott analfabéta, félcigány fiúval. Még '56 előtt ítélték el, katonaszökevényként. A bíróságnak semmi érzeke nem volt a cigány családok számukra ismeretlen, szoros érzelmi kötelékeiről. Rácz Sanyi rendes katonai szolgálatát töltötte – nehezen bírta a fegyelmet! –, s mikor híret vette édesanyja súlyos betegségének, szabadságot kért, de nem kapott. Mégis elment, hogy meglátogathassa. Így lett „katonaszökevény”.

Szombat-vasárnap még séta sem volt: könyvünk csak akkor, ha az MZ osztály teljhatalmú, rettegett ura, Bezzeg törzsörrmester kegyesen engedélyezte. Olykor hetekre eltiltotta a könyvek adását, illetve cseréjét (ha jól emlékszem, Jenei János szerzetes-tanár

volt nagyon gondos és lelkiismeretes könyvtárosunk). Hosszú délutánokon, estéken meséltem Sanyit gyerekkoráról, dunapentelei építőmunkás időszakának élményeiről. Kiderült, hogy „igazi” meséket is tud: édesapja ismert mesemondó volt falujukban, fél vagy akár egész éjszakákat is végigmesélt az összegyülekezetteknek, s másnap folytatta... Tőle tanulta meg a meséket, de mondta, hogy az ő meséi csak halvány visszfényei az apai repertoárnak.

Analfabéták számára hetenként volt írás-olvasás tanfolyam, a börtön egyetlen hasznos intézménye. Tankönyvből a köztes napokon is gyakoroltunk, így rövid idő alatt nagyot haladt előre: igen jól fogott az esze. Életem egyik legszebb, szívet melengető emléke, mikor az úr-ír-t elhagyva, kikerestem könyvében egy Mátyás királyról szóló anekdotát, és kezdtük olvasni. Szavakkal nem is lehet kellően érzékeltetni a szegény fiú szinte eksztatikus boldogságát, amikor rájött, hogy ő tud olvasni, és a betűk értelme megnyílt számára. Ragyogó, könnyes szemmel, kimondhatatlan örömmel szorongatta kezemet, sokszor megismételve a kérdést: - Hát én tudok olvasni? Ezt én olvastam? És csakugyan én olvasok, és meg is értem?

Néhány nappal később, jutalom-, és biztatásképpen a könyvükben hátrébb található részletet vettünk elő a *Puszták népéből*. Arról szól, hogy a nagybeteg pusztai cselédet meglátogatja földesura, s az milyen megtiszteltetésnek veszi leereszkedését. Nehezebb lévén a szöveg, akadozva ment az olvasás is. Kíváncsi lettem a végén, vajon mit értett meg belőle. Megkértem, mondja el röviden, mit olvastunk. Egy-két kisegítő kérdés segítségével elég jól ment.

- És ki látogatta meg a beteg embert?

- A király.

Ekkor döbbsentem rá igazán, mennyire a mese világában, gondolat-, és kapcsolatrendszerében él.

Egy nap váratlan kéréssel állt elő: - Most már mesélj te is!

Tömörkény segített. *A tanyai ember Ág Illése* című elbeszélése tanulságát fölhasználva az *Iliászt*, *Odüsszeát*, balladákat, majd a *Kalevalát* „meséltem” el neki - elmondhatatlan sikerrel. Csak gyerekek tudnak így csüggni a mesén.

A teljesség kedvéért: Sanyi akárhány érettségizett, sőt egyetemet végzett rabtársamon túltett tisztaságban, rendszeretben. Ezenfelül tapintatos és mindig bajtársias volt.

Szenvedély. Sokaktól hallottam már addig is, hogy koncentrációs táborban, hadifogságban mire voltak képesek dohányosok, hogy egy szál cigarettához juthassanak. Mégis megdöbbsentett Cr. Feri bátyám szenvedése: nyugtalanná vált, jött-ment (már amennyire tehetette), köztökdő lett (tudta, látta, s ez csak fokozta szenvedését), mindaddig, míg valahonnan dohányhoz nem jutott. Többnyire csikkhez vagy csikkék csikkjéhez. Hogy azután pár óra múlva újra kezdődjék az elvonási tünetegyüttes. Számos esetben tapasztaltam, mennyire meg tud alázni, le tud aljasítani a nikotinéhség: kunyerálásig (smasszerektől is!), de akár lopásig is. Ezeket az eseteket látva, mindig hálát adtam, hogy ilyen szenvedéltől ment maradhattam.

Requiem aeternam...

Régi rab lévén, Rácz Sanyinak sok ismerőse volt a „dolgozó osztályon”. Így hívták az MZ-vel átellenben lévő, hajdani kolostorépületi szárnyat. Nagyobb zárkákban itt laktak

